

HERMENEVS

3^e JAARGANG, AFL. 3 — 15 NOVEMBER 1930

Grieksch Sicilië

II.

Op het eiland, dat het wereldverkeer langs zich heen laat gaan, vindt men nog toestanden uit vroegere perioden der beschaving. Muurtjes volgens „Cyclopische” bouwwijze uit onregelmatige stenen opgebouwd, zijn hier heelemaal niet mythisch of voorhistorisch, maar de meest voor de hand liggende methode om heiningen te bouwen in een bijna boomloos land, waar hout schaarsch is.

De vrouw, die onder het hoeden der kudde uit de hand spint en daarbij den arm omhoog strekt en zich uitrekt op de teenen om nog iets langer te kunnen doorspinnen, is het levend evenbeeld van figuurtjes op Grieksche vazen.

Druiven en producten daarvan werden in de oudheid in allerlei vorm gegeten en gedronken; „cioccolata siciliana” heeten druivenkoekjes, door de huisvrouw zelf bereid; wijn is heel wat meer dan een lekkernij, waar het drinkwater soms doodelijke kiemen bevat, en kan ook in andere gevallen een levensbehoefte zijn; hier inderdaad zeer aannemelijk klonk de verklaring van een custode, dat hij wijn moest drinken voor de koude voeten: in ijzige museumzalen, waar kachels ten eenenmale ontbreken en een open houtskoolbeken, zooals men ze ook in Pompeii heeft gevonden, hoogstens de vingers voor af vriezen kan behoeden. In dit geval was de proef op de som geleverd : deze functionaris was reeds lang de tachtig gepasseerd.

Het leven der dierenwereld is in den loop der eeuwen slechtsweinig veranderd. De roofvogel, dien men geregeld ergens hoog in de lucht ziet zweven, herinnert aan de munten van Akragas met den adelaar. De hagedis, die zich, weinig schuw, in de zon koestert, maar dan pijlsnel wegschiet, lokt den jongen, die als Griek *φιλόνηκος* (steeds op wedstrijd belust) is, tot het wreede spel van den *σαυροκτόνος* uit. Wanneer een bewoner U bijen wijst, die slechte honig maken, is het alsof ge Vergilius hoort spreken over de slechte honig van Corsica (Buc. 9, 30). Een stal, waarin de geiten worden opgeborgen, dicht opeengedrongen, illustreert Odyss. 9, 219:

στείνοντο δὲ σηκοὶ ἀρνῶν ἡδ' ἐρίφων.

Niet alleen het dagelijksch leven, ook de mythologie en de geschiedenis der oudheid ziet men hier in helder licht. Een wonder lijkt het, als men op het eiland Ortygia te Syracuse, dat aan alle kanten door zeewater wordt omspoeld, vlak aan zee een krachtig stroomende zoetwaterbron ziet opwellen (afb. n in het vorig nummer). Zoo ontstond de mythe (door munten van Syracuse vereeuwigd), dat Arethusa, op haar vlucht aan de Westkust van Griekenland in zee gesprongen, op het eilandje bij Sicilië weer was opgedoken. De geologie geeft een meer moderne verklaring, die toch ook van een der wonderen van onze aarde vertelt: de zoetwaterbron wordt gevoed door regenwater van het groote eiland; dit stroomt onder de leemlaag door, die den bodem van de groote haven van Syracuse vormt, naar het eilandje Ortygia en wordt daar door syphonwerking tot 65 cm boven den zeespiegel omhoog geperst.¹

Bij de Arethusa-bron kan men ook de papyrus-plant zien groeien; wie dat verzuimd heeft in een hortus botanicus van zijn eigen land, wordt hier gewaar, hoe heel anders dan het stereotype ornament in de kunst de ijlwivende, doorzichtige pluimen in werkelijkheid zijn.

Het hoogtepunt van een bezoek aan Syracuse (in dubbelen zin) biedt een bezoek aan den Euryelos. Het is een prachtige rit van het kleine Syracuse van nu, laag aan zee gelegen, in gelijkmatige stijging over de hoogvlakte, waarop de oude wereldstad zich uitstrekte. Breed en vlak met steile randen als natuurlijke verdedigingsmiddelen, gaf dit plateau ruimte voor geheele villawijken binnen de muren. Hoe hooger men stijgt in Westelijke richting, des te smaller wordt de vlakte; op het hoogste punt, waar men de stad aan zijn voeten ziet, ligt als sleutel der verdedigingswerken het fort. Euryelos, dat in de oude wereld zijn weerga niet vindt. Men behoeft geen militair genie te zijn om met aandacht deze kunstige vestingwerken te bewonderen. Men voelt zich in nieuwsgierige spanning voortgestuwd door onderaardsche gangen, die uitmonden in een dwarsgang met vele uitvalspoorten, zoodat een verrassende flankaanval kon geschieden door een troep, die plotseling uit de onderwereld scheen op te duiken (afb. 9 in het vorig nummer).² Zwarte bastions voor geschut van katapulten herinneren ons aan de werk-

¹ L. MAUCERI, *La fonte Aretusa nella leggenda, nella storia e nell' idrologia*, Siracusa, 1925.

² L. MAUCERI, *Il castello Eurialo, nella storia e nell' arte*. Roma, 1928.

zaamheid van den beroemden Syracusaan Archimedes, die niet alleen een verstrooid theoreticus was. Bij een wandeling over het hoogste gedeelte der oude stad begrijpt men het verhaal van Livius 25, 24: Marcellus, tot tranen geroerd, bij het zien van de geweldige stad met haar glorieus verleden, die zijn soldaten weldra zouden doen opgaan in vlammen.

Sicilië in zijn geheel wordt het best gekenschetst als eiland van Demeter. Om dat te beseffen, moet men de kuststreek met zijn afwisselend natuurschoon verlaten en het binnenland bezoeken, dat nog niet is opgenomen in de groote toeristenroute der autocars, die over de kustwegen rondom het eiland razen. Meestal vrij een-tonige heuvelruggen, zonder een enkelen boom, met onafzienbare graanvelden bedekt, bevestigen de juistheid van „Sicilië — de korenschuur van Rome.” Na een langen tocht bereikt men midden in het eiland de plek, waar het hart van Demeter klopt, het stadje Eüna, op een stellen berg gelegen; de hoogste top (± 1000 m) droeg den tempel van Demeter, met een natuurlijke rots als altaar (afb. 8 in het vorig nummer). In de vlakke van het Pergusa-meer bij Emia werd Persephone, de dochter van Demeter, door Pluto geroofd. Voor een godin van mysteriën is dit de door de natuur aangegeven omgeving; ook de vreemdeling komt hier onder den indruk van de mystiek van het oord. „Is dit alles werkelijkheid, wat ik zie?”

Het eenzame bergnest leeft in een ver verleden. Sterk moet de dwang der onveiligheid geweest zijn, dat men den dagelijkschen klim van 500 m er voor over had om te kunnen wonen in de onneembare vesting. De felle koude op den top was een tweede bezwaar: tot in den Meimaand kan daar een ijzige wind waaien, die den toerist voortstriemt door de steile bergstraten. De bewoners zijn er tegen gewapend; de mannen met zware capes, waarvan de kap herhaaldelijk dienst moet doen. Spookachtig trekken groepen onherkenbare gedaanten door de stad. De omhulling diende niet alleen tegen de koude, oorspronkelijk misschien nog meer tegen den vijandigen mensch. (Een vertooning van Montecchi en Capuletti zou een copie kunnen zijn van het werkelijke stadsbeeld te Enna). Eeuwen lang is het onveilig geweest op het eiland; het schuwe gebaar is een tweede natuur geworden; vooral de vrouwen komen met angstig spiedenden blik uit de huizen, schuiven snel langs de muren; uit zich zelf schijnt haar donkere hoofddoek bij de geringste aanleiding het gezicht te omhullen, nog meer doeltreffend dan de cape der mannen. In dit afgelegen stadje is een stukje leven uit vorige

eeuwen te obser veeren. Hier vergadert nog de raad der ouden; opmerkelijk groot is het aantal der oude mannen, die in groepen op pleinen en kruispunten bijeen staan. Zij weten, wat er in de stad en op het eiland gebeurt. De afgeslotenheid van het eiland versterkt het gevoel van gemeenschap. Dit bepaalt ook de verhouding tot den vreemdeling, wiens komst terstond wordt opgemerkt. Wie als vreemdeling naar het eiland oversteekt, heeft een eeuwenoud recht op bescherming. Zelfs de mafia liet in den regel den vreemdeling ongemeoid. Anders dan *βάσβαρος* of *hostis* is *forestiere* hier een eeretitel. De-enkele keer, dat men een onvriendelijke bejegening ondervindt, is een scherp gefluisterd woord van een der omstanders: „Sono forestieri” voldoende om de onwellevendheid te bezweren.. Hier ligt een vergelijking met Griekenland voor de hand. Ook daar (althans buiten de groote internationale routes) is de vreemdeling een voorwerp van algemeene belangstelling en zorg. Hij wordt voortgeholpen als een kind, dat alleen op reis is. (Men vergelijk ook Ilias VI, 15). Maar in Griekenland geschiedt dat met die naïeve belangstelling, die alles weten wil: „Vaderland?” „Getrouwd?” „Hoeveel kinderen?” „Wie betaalt uw reis?” „Hoeveel geld hebt ge bij U?” — De Siciliaan is gesloten, zijn beleefdheid geschiedt met stilzwijgendheid. Is dit nog de nawerking uit eeuwen van vreemde overheersching? Is het de zelfbeheersching van den Spanjaard, van den Oosterling? Ook in de gezichtstypen is het vreemde element nog duidelijk te herkennen. Herhaaldelijk ziet men menschen met dezelfde sluwe dierenkoppen als van Punische maskers uit graven van het oude Carthago, met de uitdrukking van een vos, maar plomper van bouw.

Enna, het middelpunt van het eiland van Demeter, — daaraan wordt men opnieuw herinnerd bij den kerkdienst in de lijdensweek. Een priester zingt op Witten Donderdag de klaagliederen van Tere mia, niet met milde Christelijke vroomheid, maar met doordringend schelle stem, krijschend als een roofvogel in dit rotsnest. Het is alsof hij de machten der onderwereld moet bezweren door tooverformulieren, die niet bidden, maar macht hebben om de goden te dwingen, te dwingen tot het geven van regen na droogte, te dwingen om het graan te beschermen ; zoo werd ook Pluto gedwongen de geroofde Persephone terug te geven.

Hoe weinig vijandig de Christenkerk op het eiland van Demeter tegenover haar voorgangers is, blijkt reeds bij de eerste grootsche ervaring na het landen, als men, van Palenno gestegen boven de

weelderig begroeide vlakte van de Conca d'oro, den Dom te Monreale is binnengegaan. Ofschoon niet onvoorbereid, voelt men zich toch overweldigd door den bovenmenschenlijken eenvoud van dit Romaansche gebouw, waarvan de wanden, heel vlak, met mozaïeken bedekt, in stilgouden tinten glanzen, onwezenlijk, vergeestelijkt. Bij nader toezien blijkt de indruk van eenheid te zijn verkregen door samenvoeging van ongelijksoortige elementen, waarvan sommige het tegendeel van eenvoudig zijn. De twee rijen zuilen zijn afkomstig van een Romeinsch bouwwerk uit Voor-Christelijken tijd. Het zijn geheel gladde schachten van gepolijst grauw graniet, maar daarop rust het allerrijkste kapiteel, dat zich denken laat, het Korinthische in zijn weelderigste ontwikkeling (afb. 5 in het vorig nummer): boven een dubbele rij akanthus-bladen prijkt op elk dervier hoeken in plaats van voluten een paar horens van overvloed, hoog gevuld met sappige vruchten; daartusschen is aan de vier vlakke zijden van het kapiteel de kop der graangodin (Demeter of Persephone) aangebracht, in rijken Hellenistischen stijl. Zoo ziet van elk der zuilen de heidensche godin in de vier richtingen neer op de kerkgangers.

Op het eiland van Demeter, waar Persephone geroofd werd door den god van de onderwereld, hebben de geheimzinnige krachten der aarde al zoo dikwijls plotseling het dierbaarste geroofd. Binnen enkele minuten was Messina in elkaar geschokt tot een puinhoop. Boven de blinkende sneeuw van den vuurberg stijgt onafgebroken een rookpluim op. Gaande over een lavastroom, die acht jaar geleden het land heeft verwoest, voelt men nog de hitte door de schoenzolen heen. Hier begrijpt men de devotie der dorpelingen in een kerk, die den huizenhoogen lavastroom dicht voor haar dremmel heeft doen stilstaan; al zijn het dezelfde menschen, die een kruis moesten oprichten op het lavaveld boven de plek waar een andere kerk is verzwolgen.

Eiland van Zon en Vuur is Sicilië genoemd. Daarbij denkt de Noorderling vooral aan de zon, die hem verkwikt, die de zuidvruchten doet rijpen; maar vele maanden heerscht hier de verschroeien-de zon, die de menschen zengt op eindelooze kale vlakten. Daar stemt men in met de verzuchting: „È molto faticoso”, met sleepende indolentie uitgezeurd, als er sprake is van een korte wandeling door de stad. Daar voelt men aan den lijve, hoe uit „le milieu” een taalverschijnsel is te verklaren: „Et-te-na” klinkt het taai-gerekt, waar kort en krachtig Etna te vermoeiend is; „En-ne-na”, „crip-te-ta.”

Het vuur kan weldadig zijn als schenker van den vruchtbaren

lavabodem, kweekplaats van vurigen wijn; maar Sicilië is ook het eiland van het koudvuur der koorts, van vergeelde gezichten, klap-pertandend in de hitte. Men is reeds tot een hoogte van 500 m boven den zeespiegel gestegen en nog zijn de ramen der stations met muggengaas gesloten. De bevolking voelt zich altijd in den greep der malaria. Is dat misschien de verklaring van den ernst op het eiland? — Ook in dit geval wordt men aan de oudheid herinnerd: Empedokles bestreed een „pest” (λοιμός) te Selinus; toegeschreven aan kwade uitdamping van een rivier, door zuiver stroomend water daarheen te leiden.

De toerist, die de mooiste streken van het eiland bezoekt, waarbij slaapwagens en palace-hotels tot zijn beschikking zijn, ondervindt van dit alles geen hinder. Het verblijf wordt hem in alle opzichten aangenaam gemaakt; hoe welkom hij is, blijkt uit de instelling der *Primavera Siciliana*. In het voorjaar krijgt men daardoor belangrijke korting op de reiskosten en geniet bijzondere zorg, zooals blijkt uit de volgende ervaring. Mannetje aan mannetje stonden de processiegangers op het perron van S. Caterina-Xirbi; het gewone treintje slurpte met moeite den menschendrom op; de vreemde reizigers met hun bagage zouden nog net een staanplaatsje in een doorgang vinden; maar confort is toch te verkiezen: „Primavera Siciliana” luidde het tooverwoord, gericht tot een der zwarthemden, die eerst met onverschilligheid hun kudde hadden laten voorttobben. Een collega werd geroepen en met zachten dwang hielp de kolf van de karabijn om in korten tijd den heelen wagon leeg te jagen. De lenteboden kregen plaats voor zich en hun bagage; ten slofte was het ook in het voordeel van de verjaagden, want nu zou men den vreemdelingen dan toch toonen te weten, hoe liet hoort, — wagens werden aangehaakt en de popellus tunicatus kreeg zitplaatsen voor de verdere reis. Hier werkte blijkbaar een bevel von Allerhöchster Stelle ter bevordering van het vreemdelingenverkeer.

Wie als Philhelleen Sicilië bezoekt, vindt machtige monumenten uit den bloeitijd van Griekenland, maar toch ontbreekt hem iets; Sicilië geeft niet het felle licht in de klare Grieksche atmosfeer, met het heerlijke marmer, dat doorgloeid wordt als ware het levende stof. Om die reden is een reis naar Griekenland zelf door niets te vervangen.

Utrecht.
Den Haag.

G. VAN HOORN.
A. LIEVEGOED.

Beatus ille

De beroemde tweede epode van Horatius is een loflied op het buitenleven, waarin wel zijn eigen heimwee tot uiting komt, maar op een eigenaardige ironiseerende wijze, die eerst soms even verast en verontrust door een enkel onverwacht woord, maar dan verbijstert door een stortvloed van zotternij, en die daardoor een pijnlijken indruk zou kunnen achterlaten, als dit alles niet ten slofte, tot veler verbazing nogwel, werd toegeschreven aan een rijken stede-ling, voor wien de verheerlijking van den landelijken eenvoud niets was dan snobisme, dan schijnbeweging.

Zoo doende heeft de dichter zijn eigen gevoel verborgen en toch geuit, overwonnen en tevens beveiligd voor anderen en ook voor zich zelf.

„Welzalig hij, die ver van 't zakenleven,
 als 't voorgeslacht,
 't geërfde land beploegt met eigen ossen,
 geen rente kent,
 5 geen angsten uitstaat voor de krijgstrompet
 of storm op zee,
 niet op de kronkelpaden van het recht
 bedelt om gunst.

Hij paart aan hoogcn populierestam
 10 de wingerdrank
 of ziet van ver zijn runderkudden grazen
 diep in het dal,
 hij kapt de wilde loten en hij ent
 vruchtdragend hout,

„Beatus ille, qui procul negotiis,
 ut prisca gens mortalium,
 paterna rura bobus exercet suis,
 solutus omni fenore,
 5 neque excitatur classico miles truci,
 neque horret iratum mare,
 forumque vitat et superba civium
 potentiorum limina.

Ergo aut adulta vitium propagine
 10 altas maritat populos,
 aut in reducta valle mugientium
 prospectat errantes greges,
 inutilesque falce ramos amputans
 feliciores inserit,

15   hij bergt zijn honing in een schoenen bak
               of scheert zijn schaap.
               En als de herfst met zwaren vruchtentooi
               het veld omkranst,
               hoe blijde pinkt hij dan veredeld fruit
 20   of purpren druif
               ten offer voor de goden van Natuur
               en Grondbezit!

               Het is een lust om in een bosch te liggen
               of vette wei,
 25   waar 't beekje kabbelt en het vogelkoor
               zijn liedje kweelt,
               door 't ruischen van het loover begeleid,
               een wiegelied.
               Maar als de winter storm en onweer brengt,
 30   regen en sneeuw,
               dan jaagt hij met zijn honden 't everzwijn
               recht in de val
               of spant aan stokjes netten uit voor lijsters,
               gulzig maar dom,
 35   en strikt een bange haas, een wilde eend,
               een malschen buit.

15   aut pressa puris mella condit amphoris,
                   aut tondet infirmas oves.
               Vel cum decorum mitibus pomis caput
               autumnus agris extulit,
               ut gaudet insitiva decerpens pira
 20   certantem et uvam purpurae,
               qua muneretur te, Priape, et te, pater
               Silvane, tutor finium !

               Libet iacere modo sub antiqua ilice,
               modo in tenaci gramine.
 25   Labuntur altis interim ripis aquae,
               queruntur in silvis aves,
               frondesque lymphis obstrepunt manantibus,
               somnia quod invitet leves.
               At cum tonantis annus hibemus lovis
 30   imbres nivesque comparat,
               aut trudit acres hinc et hinc multa cane
               apros in obstantes plagas,
               aut amite levi rara tendit retia,
               turdibus edacibus dolos,
 35   pavidumque leporem et advenam laqueo gruem
               iucunda captat praemia.

Wie is er, die daarbij zijn tobberijen
 niet glad vergeet?
 Als dan een eerzaam moeder medewerkt
 40 van lieflijk kroost,
 bijvoorbeeld een Sabijnsch' of zonverbrande
 Abruzzenvrouw,
 Aet haardvuur opstookt voor de avondrust
 van vaderlief,
 45 de welgedane geitjes in het hok
 behoorlijk melkt,
 den zoeten most klaarzet bij 't eten, dat
 niks heeft gekost,
 dan mog' een ander liever oesters smullen
 50 of kampersteur,
 door Indiaanschen typhoon voortgezwiept
 naar 't Westerstrand:

 in mijn maag glijdt geen Libysch parelhoen,
 geen goudfazant
 55 zoo lekker als olijven, botervet
 en uitgezocht,
 of zuring en andijvie, heilzaam voor
 hardlijvigheid,

Quis non malarum, quas amor curas habet,
 haec inter obliviscitur?
 40 Quod si pudica mulier in partem iuuet
 domum atque dulces liberos,
 Sabina qualis aut perusta solibus
 pernicious uxor Apuli,
 sacrum vetustis exstruat lignis focum
 lassi sub adventum viri,
 45 claudensque textis cratibus laetum pecus
 distenta siccet ubera,
 et horna dulci vina promens dolio
 dapes inemptas apparet:
 non me Lucrina iuverint conchyliis
 50 magisve rhombus aut scari,
 si quos Bois intonata fluctibus
 hiems ad hoc vertat mare;

 non Afra avis descendat in ventrem meum,
 non attagen Ionicus
 55 iucundior quam lecta de pinguissimis
 oliva ramis arborum
 aut herba lapathi prata amantis et gravi
 malvae salubres corpori

60 een paaschlam of een bokje, weggerukt
 uit wolvenmuil.
 Hoe prettig dan de schapen te zien draven
 van wei naar huis,
 de ossen met den omgekeerden ploeg
 aan moeden nek,
 65 elk op zijn plaats om 't blinkend huisaltaar
 den slavenstoet!"
 De beursman, zoo gezegd en zoo gedaan,
 zal boeren gaan,
 verzilvert fluks zijn kapitaal en koopt . . . .
 70 een hypotheek.

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

60 vel agna festis caesa Terminalibus
 vel haedus ereptus lupo.
 Has inter epulas ut iuvat pastas oves
 videre properantes domum,
 videre fessos vomerem inversum boves
 collo trahentes languido
 65 positosque vemas, ditis examen domus,
 circum renidentes Lares!"
 Haec ubi locutus fenerator Alfius,
 iam iam futurus rusticus,
 omnem redegit Idibus pecuniam,
 70 quaerit Kalendis ponere.

Hor. Epod. II.

Condorcet over de klassieke filosofie

Condorcet (1743—1794) is een karakteristiek vertegenwoordiger van de geest der Aufklärung, in 't bijzonder van de denkbeelden der Encyclopedie. Het Franse rationalisme der 18e eeuw vindt zijn synthese in diens hoofdwerk: „Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain.” Deze „schets” is door Condorcet voltooid, toen hij, als Girondijn achtervolgd, zich schuil hield voor zijn belagers, kort voor een vrijwillige dood zijn hoofd van de guillotine redde. Het „Esquisse” gaat uit van 't dogma der Franse verlichtingsfilosofie: de vooruitgang der mensheid, 'n vooruitgang, die, volgens Condorcet, zolang de aarde draait geen grenzen kennen zal. „La perfectibilité de l'homme est réellement indéfinie.” Eerst noma-

den, dan herders, vervolgers landbouwers, bereiken de mensen een zekere hoogte in de bloeitijd der Griekse beschaving (vierde tijdperk). Dan volgt de nacht der Middeleeuwen, totdat door de invloed van kruistochten, boekdrukkunst en ontdekkingsreizen definitief het juk van priester-tyrannie en militair despotisme wordt afgeschud. Collins en Bolingbroke, Bayle, Fontenelle, Voltaire, Montesquieu en hun aanhangers houden de vaan van de vooruitgang hoog, de vaan, waarop drie leuzen schitteren: „raison, tolérance, humanité”. Ten slotte verlustigt de filosoof zich in de overpeinzing van het toekomstig mensdom en het beeld van die nieuwe wereld schenkt hem troost en vertrouwen; zijn utopie is hem een wijkplaats, „waar de gedachte aan zijn belagers hem niet kan vervolgen.”

Deze dogmatis-propagandistische geschiedenisfilosofie bevat nu o. a. een groot aantal bladzijden gewijd aan de wijsbegeerte der Oudheid. Ik wil trachten daaruit het merkwaardigste naar voren te brengen.

Het vierde tijdperk brengt ons „de vooruitgang van de menselijke geest in Griekenland, tot aan de eeuw van Alexander de Grote”. Die vooruitgang is te danken aan het feit „dat het vernuft er al zijn krachten kon ontplooiën, zonder onderworpen te zijn aan schoolmeesterachtige godsdienstplichten en aan het huichelsysteem van een priestercollege.”

Zó is het Griekse volk geworden tot „de weldoener en de leidsman van alle volkeren, van alle tijden.” Die denkvrijheid is intussen ook dwaalvrijheid geweest: naast de ideeën, die het mensdom hebben verder gebracht (dat wil hier natuurlijk zeggen: in de richting van de Aufklärung) staan ook talrijke nutteloze of zelfs schadelijke waandenkbeelden. Om te beginnen de „chimères philosophiques” van een groot deel der Voorsocratici. Men kent de afkeer der Franse 18e eeuw van alles wat metaphysica, wat speculatief denken is: „Cultivons notre jardin.”

De eerste Griekse denkers nu „verdoolden” in de onmetelijkheid van wat ze hadden willen begrijpen; in plaats van „waarheden” te ontdekken verzonnen ze „systemen”, in plaats van feiten waar te nemen, vertrouwden ze op hun fantazie en hun spitsvondigheid. Thales, Anaximenes, Herakleitos verkondigen een ἀρχή, doch nemen alle drie een andere aan; Anaxagoras stelt kwalitatief verschillende elementen, Democritus’ atomen verschillen onderling slechts in vor4L, grootte en positie; Pythagoras schrijft vorming en orde van het Al aan getallencombinaties toe.

Temidden van die „chimères” echter vindt Condorcet toch reeds enige gelukkige denkbeelden, die ons tonen, hoe het Griekse genie zich inspant om „zich vrij te maken uit de chaos, waarin de wetenschappen gedompeld waren, om te raden, wat het nog niet begrijpen kon.” Vooral Democritus en Pythagoras zijn op de goede weg geweest. In de atoomtheorie begroet Condorcet de „physique corpusculaire” van Descartes, „het einddoel dat we in de natuurwetenschap kunnen bereiken.” Pythagoras’ mystiek-getinte getallenharmonie is ’n nog onrijpe uitdrukking voor een mechanistische natuuropvatting. Aldus is Pythagoras een voorloper van Newton; immers, hij wil eigenlijk zeggen „dat alle verschijnselen aan algemene, mathematische, nauwkeurig-berekenbare wetten onderworpen zijn”. Hij toont ons reeds het eerste begin der „experimentele filosofie, die slechts op ervaring en berekening steunt”; hij is reeds een aanhanger van wat men sinds Comte het positivisme zou noemen, de filosofie „die de wetten wil kennen, volgens welke een oorzaak zijn werking uitoefent, voordat zij tracht in het wezen van die oorzaak door te dringen, die weet halt te houden op ’t punt waar haar instrumenten ontoereikend zijn.” Wij zien hier, dat Condorcet de gronddenkenbeelden van Democritus en Pythagoras, welke hij eerst onder de „chimères” rekende, toch interpreteert als waardevolle schreden op de weg van de vooruitgang. Zijn misnoegen schijnt dus voornamelijk opgewekt door de „metaphysieke” methode, waardoor die resultaten verkregen zijn en de mystiek-religieuze inkleding, die in ’t bijzonder Pythagoras zijn denkbeelden heeft gegeven.

Pythagoras — zo vervolgt Condorcet — was overigens zijn tijd verre vooruit, zodat zijn denkbeelden zijn misverstaan: zijn kosmologie b.v. heeft eerst in de 16^e eeuw „gezegevierd over de afkeer der zinnen en de vooroordelen van het bijgeloof”; zijn metempsychose werd te letterlik opgevat.¹ En zijn school, waarvan Condorcet vooral het zedelijk-opvoedend karakter uitvoerig prijst „is bezweken onder de druk der tyrannen.”

Wat nu de verdere ontwikkeling der metaphysica betreft: de „discipelen” van Thales en Pythagoras sloegen twee tegengestelde richtingen in: een dualistische en een monistische. Anaxagoras, „Zaleucus” en „Timaeus” onderstelden een „intelligence unique” die

¹ Volgens Condorcet was de zielsverhuizings-leer slechts voor de half-ingewijden bestemd; de ware zin zou geweest zijn dat „in de mens en de dieren het gevoels- en gedachteprincipe dezelfde aard heeft.” Vandaar dan ook Pythagoras’ vegetarisme.

„in dezelfde verhouding tot het heelal stond als onze ziel tot het menselijk lichaam”. Anaximenes en „Ocellus Lucanus”¹ daarentegen beschouwden de wereld als één oneindig, eeuwig geheel (geest en stof tegelijk) „waarvan alle verschijnselen slechts de opeenvolgende of gelijktijdige veranderingen waren.” „Tussen die zelfde, altijd nog vage hypothesen, wier formulering op duizend manieren wordt gevarieerd, maar die in wezen steeds gelijk blijven, aarzelt nog steeds dat deel van het mensdom een keus te doen, dat er behagen in scheidt zich met die onontwarbare vraagstukken bezig te houden.”

Al deze filosofie is een „philosophie de mots” die zijn voortzetting heeft gevonden „tot aan de tijd van Descartes”» Zij beantwoordde nl. niet aan „de grondslagen van elke goede filosofie”: nauwkeurige begrips-bepaling en ondubbelzinnige terminologie. De Grieken „misbruikten de gebreken van de gewone omgangstaal”, met zinledige woordspelingen, schoonschijnende amphibolieën verwarden ze de geest. Toch vindt Condorcet ook hier een goede zijde: scherpheid van het vernuft. „Aldus dient deze woordphilosophie niet rechtstreeks de vooruitgang van de menselijke rede . . . maar zij bereidt die vooruitgang voor”.

Socrates’ rol, diens bestrijding der Sophisten en zijn afwijzing der metaphysica wordt op de gebruikelijke wijze geschilderd met Cicero’s woorden „il criaît aux Grecs de rappeler enfin sur le terre cette philosophie qui se perdait dans le ciel”. Condorcet meent evenwel dat Socrates de natuurwetenschap geenszins versmaadde en de moraal niet het enige studieobject voor de menselijke geest achtte.² Als bewijs hiervoor voert hij aan, dat bij Aristophanes juist Socrates’ beoefening der exacte wetenschappen wordt bespot³. Aldus wordt Socrates — evenals reeds Pythagoras — voorgesteld als een soort achttiende-eeuwse positivist: „hij wilde de mensen slechts waarschuwen, zich te beperken tot de objecten die de natuur binnen hun bereik heeft gesteld.”

Socrates’ dood — een ernstig vergrijp tegen de „tolérance” — is een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de menselijke geest. „Het is de eerste misdaad, voortgebracht door de strijd tussen

¹ Zaleucus was geen metaphysicus, maar een wetgever van Locri; Timaeus en Ocellus Lucanus zijn beide apocrief. Cf. Robin, *La pensée grecque*, p. 60, 62.

² Cf. Boutroux, *Etud. d’hist. de la philos.* 5ième éd., p. 35.

³ Condorcet ziet niet, dat Aristophanes Socrates met de sophisten over één kam scheert.

„philosophie”¹ en bijgeloof. De ware schuldigen aan zijn veroordeling zijn de „priesters”, die niet willen, dat iemand zijn rede leert gebruiken. „De huichelaarsbende, opgeschrikt, haastte zich de filosofen te beschuldigen van gebrek aan eerbied voor de goden, opdat zij niet de tijd hadden de volkeren te leren, dat die goden door hun priesters waren gemaakt.”

Condorcet's kijk op Plato is al even typerend voor zijn tijd en zijn persoon. Hij begint met een hooggestemde lofspraak op de letterkundige kwaliteiten van de grote wijsgeer, kwaliteiten, „die ongetwijfeld genade hebben moeten verkrijgen voor de filosofische dromerijen, die maar al te dikwels de inhoud van zijn werken uitmaken”. „Men verbaast er zich bij 't lezen van die dialogen over”, vervolgt Condorcet, „dat zij het werk zijn van een filosoof, die, door een opschrift boven de poort van zijn school, de toegang verbood aan ieder die geen meetkunde had bestudeerd”. Hoe kon iemand met zulk een juist inzicht in de waarde van het exacte denken „dergelijke holle, beuzelachtige hypothesen verkondigen?” Condorcet verklaart dit op de volgende curieuze wijze: Plato spreekt nooit in zijn eigen naam: zijn meester Socrates drukt zich steeds met de bescheidenheid van de twijfel uit: „systemen” worden altijd voorgelegd in naam van hun (werkelijke of vermeende) scheppers en aldus zijn ook Plato's dialogen „een leerschool van het pyrrhonisme”.

Pythagoras en Socrates als positivisten, Plato als scepticus² — zoals Condorcet ze naar zich toe haalt, hadden ze in de 18e eeuwse „république des .lettres” stellig tot de militante Encyclopedisten behoord!

Als poging tot histories-philosophiese synthese is het „Esquisse”, ook wat de oude wijsbegeerte betreft, ongetwijfeld belangwekkende lectuur. Wij zien er de opvatting in weerspiegeld van een tijd, waarin men er stellig van overtuigd was, dat de mensheid sedert de eeuw van Pericles vele mijlen had afgelegd op de weg naar volmaaktheid. Dit vooropgezet histories optimisme belet natuurlijk een juiste ap-

¹ Onder „philosophie” verstaan de Franse achttiende-eeuwers dikwels in 't bijzonder: rationalistische strijd tegen allerlei vorm van gezag en traditie, „Aufklärung.”

² Merkwaardig is, dat Socrates en Plato reeds door Descartes als sceptici worden genoemd. (Principes de la phil. Préface).

³ Te bespreken wat Condorcet over Aristoteles en de Hellenistische filosofie schrijft, zou me te ver voeren. 't Is bovendien geheel in de geest van het bovenstaande, zodat zijn denkbeelden, naar ik hoop, reeds voldoende zijn gekenschetst.

precipiatie van wat de Oudheid aan blijvende en vergankelijke waarden heeft geschonken; indien voor iemand, dan gelden zeker voor geschiedschrijvers als Condorcet de bekende woorden: „Was ihr den Geist der Zeiten heiszt. das ist im Grund der Herren eigener Geist, in dem die Zeiten sich bespiegeln.“ Toch mogen we daarom bladzijden als de boven-besprokene niet eenvoudig met 'n schouderophalen ter zijde leggen. Zeker, een Condorcet kan ons over de oudheid niets meer leren, zijn eruditie schiet te kort, zijn vooroordelen zijn de onze niet. Maar, naast objectieve waardering voor de historische betekenis van zijn arbeid¹. kunnen we stellig nog sympathie gevoelen voor een man, die, door doodsvijanden bedreigd, zulk een vertrouwen in de toekomst der mensheid wist te stellen en daarbij de denkers der Oudheid een in zijn ogen eervolle plaats als voortrekkers op de weg naar Utopia heeft aangewezen.

En . . . 't is misschien ook niet onaardig eens te zien, wat er al zoo had kunnen staan in een „Hermeneus“ uit de eeuw van Voltaire!

Weltevreden.

M. DE JONG.
